

SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO GAMTININKAI

Vilniaus universitetas turi didelį istorinį palikimą tiek Lietuvos mokslo, tiek kultūros srityse. Neišdildomus pėdsakus Lietuvos gamtos mokslų istorijoje paliko žymūs Lietuvos gamtininkai J. Ziliberas, S. Jundzilas ir J. Pabrėža. Dalis jų literatūrinio palikimo spausdintomis knygomis bei rankraščiais pasiekė mūsų dienas.

Gamtos mokslams, vadinamiems gamtos istorija, ypač didelis dėmesys imtas skirti antrojoje XVIII a. pusėje, panaikinus jezuitų ordiną ir Edukacinę komisiją perorganizavus į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą. Įkuriami fizikos-matematikos, medicinos mokslų fakultetai, kviečiami iš savo krašto ir užsienio garsūs mokslininkai.

Pirmasis gamtos mokslų profesorius Vilniaus universitete buvo Janas Emanuelis Ziliberas (1741—1814), žymus prancūzų botanikas, medicinas. Prieš atvykdamas į Vilnių, J. Ziliberas A. Tyzenhauzo iššomis ir rūpesčiu Gardine įkūrė pirmąjį to meto Lietuvos botanikos sodą, veterinarijos ir medicinos viduriniąsias mokyklas. Jau Gardine jis domėjosi Lietuvos gamta, rinko apylinkių augaliją ir 1781 m. išleido savo garsojo veikalą „Flora Lithuanica inchoacta“ (Surinkta Lietuvos flora) I—III dalis (IV ir V dalys išėjo Vilniuje.). Tai metodiškas Lietuvos gamtos aprašymas, naudojantis savo surinktais herbarais. J. Ziliberas eksperimentų profesorius nebuvo mėgstamas, jį net persekiojo kaip griaujančią katalikų tikėjimo pagrindus. Apie tai J. Ziliberas mokėdavęs S. Jundzilą rašė: „Čia skaisti ir nekalta flora už lyties gėlėse paskelbimą laikoma begėdiška, čia geognostiniai kalnų sudėties ir uolų sluoksnių senumo tyrinėjimai buvo pavadinti bedieviška erezija.“ J. Ziliberas „Floros“ IV ir V dalys iš universiteto knygyno buvo atiduotos tabakui vynioti, 5 egzempliorius nusipirkęs Jundzilas ir, matyt, kažkurį spaudinių skaičių išsivežęs iš Lietuvos patį J. Ziliberas. Todėl, nors tai yra bibliografinė retenybė, didžiosiose Europos bibliotekose šio veikalą IV ir V dalis galima surasti, jas turi ir Vilniaus universiteto biblioteka.

Įdomus ir retas J. Ziliberas 1781 m. pradėtas leisti kaip periodinis leidinys „Indagatores naturae in Lithuania...“ (Lietuvos gamtos tyrinėjimai). Jame jis pateikė savo gamtos istorijos paskaitų kursą Vilniaus universitete, aprašė Lietuvos miškų stumbrą, pateikdamas jo piešinį, vilko anatomijos ir kitų ypatybių stebėjimus, analizavo Lietuvoje esančias ligas. Tai pirmasis specialiosios periodikos bandymas.

1781 m. J. Ziliberas pradėjo gamtos istorijos paskaitas. Taip pat įkūrė universitete botanikos sodą, kuriame surinko iki 2000 augalų rūšių. Dėl silpnos sveikatos ir intrigų iš Vilniaus 1783 m. išvyko. Ir tolesnėje savo mokslinėje veikloje J. Ziliberas naudodavosi Lietuvoje surinkta medžiaga.

Ypatingą vietą Vilniaus universitete užėmė gamtos mokslų profesorius Stanislavas Bonifacas Jundzilas, gimęs 1761 m. Jasionyse, Lydos apskrityje. Mokslusėjo Lydoje ir Vyr. Lietuvos mokykloje. Kurį laiką buvo pilnorų mokytoju. Į Vyr. mokyklą gamtos mokslų viceprofesorium S. Jundzilas buvo pakviestas 1792 m. 1802—1803 m. jis buvo pakeltas į profesorius.

S. Jundzilas spausdintuose universiteto paskaitų prospektuose paskelbė plačią gamtos mokslų programą, kuri apėmė zoologiją nuo žmogaus iki žemiausių gyvūnų klasių ir botaniką. S. Jundzilo žodžiais, gražiausia gam-

tos mokslų dalį. Botanikos sodas nurodomas kaip praktikos bazė.

Vėliau zoologijai, mineralogijai išsiskyrus į atskiras disciplinas, S. Jundzilas pasiliko tik botaniką ir vadovavimą botanikos sodui. J. Ziliberas įkurtą botanikos sodą jis perkėlė į Sarkiškes (dabartinis Jaunimo sodas). Po F. Spicnagelio radęs 492 augalų rūšis, S. Jundzilas sodą išplėtė, įrengdamas oranžerijas, kasmet papildydamas jį naujais ir retais augalais. Jo laikais Vilniaus universiteto botanikos sodas buvo vienas žinomiausių visoje Vakarų Europoje. Iš spausdinto botanikos sodo augalų sąrašo matyti, kad 1824 m. jame augo 6565 augalų rūšys.

S. Jundzilas nuoširdžiai stengėsi plėsti botanikos sodą, stiprinti jo materialinę bazę, rašydavo universiteto vadovybei raštus, prašydamas sodo tvarkymui skirti daugiau lėšų. Į botanikos sodą jis bijodavęs įleisti pašalinius žmones, kad jie augalų neišdraskytų ir neišmindžiotų. Sodo apsaugai, kaip prisimena amžininkai, net laikęs piktą šunį.

Ir į pensiją išėjęs, S. Jundzilas liko neatskiriama botanikos sodo dalimi, nuolatot jame leidamas savo senatvės valandas.

S. Jundzilas buvo įvairiapusiškas mokslininkas. Tai akivaizdžiai rodo mūsų dienas pasiekę jo veikalai. Jis buvo populiariausias vadovėlių studentams autorius. Lenkų kalba parašyti „Botanikos pradžienys“, išėjo 3 leidimais, 3-jų dalių „Trumpai surinkta zoologija“, išėjusi 2 leidimais, buvo pagrindiniai ir vieninteliai gamtos mokslų vadovėliai Vilniaus universitete iki pat jo uždarymo. Jie

Paveikslai iš S. Jundzilo ir J. Pabrėžos žanro „Botanikos pradžienys“ (1802) ir „Trumpai surinkta zoologija“ (1803) leidimų.

studentų buvo labai mėgstami ir noriai skaitomi. S. Jundzilas, gerai žinodamas savo dėstomą dalyką, sugebėjo aiškiai ir suprantamai jį pateikti. Vadovėliuose medžiaga išdėstyta logiškai ir nuosekliai.

Savo paskaitose jis plačiai demonstruodavo gyvosios gamtos pavyzdžius. Tam padėjo ir jo su F. Jurevičium 1820 m. išleistos gamtos istorijos lentelės — „Įvairių gamtos istorijos dalykų aprašymai“. Tai itin retas veikalas, įdomus moliuskų, roplių, vabzdžių, paukščių, žinduolių piešiniais, kurių išspausdinti konfūrai nuspalvinti ranka. Be spausdinto leidinio Universiteto rankraštyne yra šio veikalo F. Jurevičiaus ranka rašytas rankraštis su S. Jundzilo pataisymais.

„Pirmoji Lietuvių ir Rusių botanikos knyga“ — S. Jundzilas ir F. Jurevičius, 1820 m. „Įvairių gamtos istorijos dalykų aprašymai“

Pirmoji Lietuvių ir Rusių botanikos knyga — S. Jundzilas ir F. Jurevičius, 1820 m.

A. Pabrėžtas „Botanikos“ įteiktas

Iš mokslinių S. Jundzilo darbų žymiausias jo veikalas „Didž. Lietuvos kunigaikštystėje natūraliai augančių augalų aprašymas“, išleistas 1791 m., taip pat susilaukęs 2-ų leidimų ir iki šiol nepraradęs savo reikšmingumo. Jame autorius pagal Linėjaus skirstymą aprašė Lydos, Ščiučino, Vilniaus, Gardino apylinkių gamtą, remdamasis savo tyrinėjimais ir J. Zilberio „Flora“.

Jo „Talkamoji botanika“ — pirmoji Lietuvoje knyga, skirta kultivuojamiems augalams. Joje plačiai aprašomos žemės ūkyje auginamos augalų rūšys, duodami praktiniai patarimai.

S. Jundzilas buvo iš pagrindų įsisavinęs ir mineralogijos mokslus, ką rodo išspausdinta jo polemika su R. Simonavičium, siekiant įrodyti šio nemoksliskumą ir netinkamumą mineralogijos profesoriaus vietai užimtai.

Populiarindamas gamtos mokslus, S. Jundzilas plačiai reišėsi Vilniaus spaudoje, ypač periodiniame leidinyje „Dziennik Wileński“ (Vilniaus dienraštis). Čia mirgė jo straipsniai apie avis, naminius paukščius, žuvis, vabzdžius, gyvulių ligas, silkaverpį, kavą ir jos panaudojimą, medvilnę. Čia jis rašo apie generolo Saryčevo kelionę po Jekutiiją ir Kamčiatką, informuoja apie kurčiųnobylių mokyklą. Daugiausia tai mokslo populiarinimo straipsniai, tačiau dažnai juose įsileidžiama į gilią aprašomojo dalyko analizę, remiamasi naujaisiais to meto mokslo pasiekimais.

Kaip gamtos mokslų profesorius, jam būdavo pavedami įvairūs gamtos tyrimo darbai. Gubernatoriaus pavestas, jis rašė veikalą apie kovą su skeriais. 1799 m. S. Jundzilas vyko į Minsko guberniją ieškoti durpių ir paliko šios ekspedicijos rankraštinę ataskaitą, be to, lankėsi žiurės Lietuvoje, ieškodamas druskos.

Didžiulę vertę Vilniaus universiteto istorijai turi S. Jundzilo memuariniai darbai. Išėjęs 1824 m. į pensiją, svarbesnius savo gyvenimo ir veiklos momentus jis aprašė dienoraščio ir prisiminimų forma. Tai „S. Jun-

2. Blakūnė - horizontali, kuri blakūnėms at paku stena po žemės paviršiu, kaip Acerus Calamuz.

3. Yelėpa - obliquis, kuri at stažiai, at blakūnėms, ale yelėpai eina į temp.

4. Krylinjanti - repens, kuri vaizni žemėje guli blakūnėms ir toje į visas puses rėpindama, leidžia iš savęs raudas augimas, kaip Triticum repens.

§ 4. Pagal tvėrinis kelias yra:

1. Vienmetė - annua, kad viename mete išdygsta, auga, klesta, sekla išdyda, o rudenyje vienkart su faktinai pasitūpa.

2. Dvimetė - biennis, kad augimt pirmąjį metų lapus vėnus išdyda, antrąjį meta tad išdyda, diefus, vaizni, o po to gailta žemę.

3. Patenkančios - perennis, yra augimas, kurios tvėria lig daugio metų, o kitos lig kelis dešimtį kitos ir lig kelis šimty metų. Laikas perennis klestėjimo tikty augimū yra nerimas, o po išdytoms pagaliam vaizni pačios augimū - nena gailta, - kaip medžiai ir t. t.

ŠMOTAS II.

Apie kelimą ir stiebą.

Kelmas kelias iš kelnių vėna kitas augimūnis dalis vėna ant savęs - Vairis yra nemerovai vaiznuose augimūnis: o pagal tos vaizybę į žeminibus dalijas stumcia. Kelmas - Truncus, Strabus - Cauda, Malys - Culmus, Šumbrys - Scapus, Kelas - Sapus, Želtyv - Surculus, Vytis - Germen-tum, Palėpa - Stolis. Tubulas aprašymas vaizny kelmas menų, o kelname menūje vėnūgy je lydy duoda nep-paikelmas tyvos ant paviršimo augimū. Augimū, kel-čium vėna stiebo, vaizniū bendrėca - stieba.

džilo prisiminimai" (išleisti A. Kurpelio) ir „Rinkinys smulkių žinių apie asmenis ir mokslo įstaigas ankstyvesniajame Vilniaus universitete" (išspausdinti A. Kirkoro). Tai gyvo liudininko dokumentas, žmogaus, kuris pats visur gyvai dalyvavo, stebėjo, vertino. Šiltai ir teigiamai vertinami profesoriai J. Ziliberas ir G. Forsteris, P. Norvaiša, broliai Sniadeckiai. Jis labai nemėgo intrigantų, karjeristų, bukų žmonių. Jų atžvilgiu S. Jundzilas buvo nepermalduojamas. Priskiriant jam kai kurias minėtas savybes, ypač neigiamai hiperbolizuotas E. Grodeko paveikslas. Profesorius jį vertina kaip žmones ir kaip specialistus. Tinkamų specialistų jo laikais buvo — 66, pakenkinamų — 28, niekam tikusių — 21. Ypač aštriai jis vertino svelimtaučius profesorius, karjeros ar pasipelnymo tikslais atvykusius į Lietuvą. S. Jundzilas buvo geras psichologas, puikiai pažino žmones, todėl paliko ryškius senojo Vilniaus universiteto profesorių paveikslus. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Juozą Franką ir jo nuopelnus Vilniaus universitetui, autorius pabrėžia ir jo smulkmoniškumą, garbės vaikymąsi, tušlumą. S. Jundzilą galima laikyti pagrindiniu Vilniaus universiteto istoriku.

Reiklus sau ir kitiems, geras pedagogas ir auklėtojas S. Jundzilas išugdė talentingą Lietuvos gamtininkų kartą: J. Jundzilą, K. Tyzenhauzą, F. Jurevičių, A. Kumelskį. S. Jundzilas mirė 1847.

Ne eilinę vietą Lietuvos gamtos tyrinėtojų tarpe užima Vyr. Lietuvos mokyklos auklėtinis žemaitis Jurgis Ambraziejus Pabrėža, gimęs 1771 m. Skuodo parapijoje. Nors jis universitete ir nedėstė, tačiau jo ryšiai su universitetu buvo tokie tamprūs, kad jis priskirfinas tai pačiai universiteto gamtininkų mokyklai.

Tai pirmasis gamtininkas, rašęs lietuvių kalba, kūręs lietuviškąją botanikos terminologiją. Visą gyvenimą pabendrėjęs Lietuvos gamtos tyrinėjimams, J. Pabrėža paliko didžiulį rankraštinių palikimą. Jau M. Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje" mini devynis mokslinius J. Pabrėžos veikalus. Deja, tik vienas jų „Botanika arba Taislius Auguminis", parašytas 1843 m., buvo išspausdintas (jau po jo mirties) Amerikoje 1900 m. Tai augalų morfologijos ir sistematikos vadovėlis, įdomus lietuviška terminologija.

J. Pabrėža palaikė nuolatinius ryšius su universiteto profesoriais J. Volfgangu ir J. Jundzilu, dalijosi su jais mokslinio darbo patirtimi.

Pradedant „Varpu", J. Pabrėžos biografijai ir raštams tirti lietuvių periodikoje išspausdintas nemažas pluoštas straipsnių. Pastaruoju metu daugiausia J. Pabrėžos veikalą tyrinėjo prof. J. Dagys. Dalis J. Pabrėžos dokumentų, laišku paskelbta. Paminėtinos jo testamentas, laišku J. Gintaiiui publikacijos, Universiteto bibliotekoje yra jo rankraštis „Pakiet wyrzów Botanicznych Lacinsko-polskich" (Botanikos lotyniškai-lenkiškų išsireiškimų ryšulys). Tai botanikos žodynui kaupiama medžiaga. J. Pabrėža buvo surinkęs didelį pluoštą botanikos terminologijos lietuvių kalba žodynui. Nors jo moksliniai darbai taip ir nebuvo išspausdinti, bet žodyno medžiaga panaudota, sudarant lietuvišką botanikos terminų žodyną.

J. Pabrėžos surinktą herbarą tyrinėjo lenkų mokslininkas V. Hryniewiczis ir aprašė jį savo veikale „Tentamen florae Lithuaniae", teigiamai įvertindamas lietuvių gamtininko darbą.

J. Pabrėža mirė 1849 m., taip ir neišpopuliarinęs savo darbų. Žmonių tarpe jis daugiau pasiliko žinomas kaip liaudies gydytojas, o ne mokslininkas.

Dešimtmečiai, šimtmečiai užgožia praeitį, pasisavindami iš jos tai, kas vertingiausia. Tačiau išlikę veikalai iškalbingai byloja, kaip buvo dirbta, ieškota, gyventa. Ar nevertėtų išleisti lietuvių kalba bent po vieną J. Zilibero, S. Jundzilo, J. Pabrėžos veikalą, ypač S. Jundzilo memuarus, kad jie būtų prieinamesni skaitytojams?

L. PETRAUSKIENE

PRAŽYDĘ KELMAI

Mieste augantys medžiai, ypač senesnieji, dažnai nudžiūsta, arba vėtra aplaužo šakas, ir juos norom nenorom tenka nukirsti. Parkuose kartais įsimeta ligos arba vabzdžių-kenkėjų pakarta ne vieną milžiną. Štai gražiam Vilniaus Vingio parke kasmet atsiranda vis daugiau kelmų. Ir prie nuolat vaikštomų takų, ir miško viduryje stūkso šimtamečio gyventojų aplupintės liekanos.

Panašų vaizdą galima kartais pamatyti ir gatvėse. Pavyzdžiui, Plungėje, einant centre gatve į linų audinių fabriką, šalia gatvės užtvėria du didžiausi kelmai.

Dėl vieno ar kelių priežasčių juos ne visada lengva pašalinti. Tačiau to ir nereikia. Tokius kelmus galima paversti puikiais gėlynais. Tam tereikia išpuvusį vidurį pripildyti žemėmis ir jame pasėti kokias nors ilgiau žydinčias gėles. Sveikame kelme nesunku vidurį pašalinti, paliekant nestorą sienelę. O vaizdas iš karto pasikeis, kai iš tokio kelmo per kraštus ims virsti žiedai.

Reikia pasakyti, kad, pavyzdžiui, Lenkijoje šitaip pasipuošę kai kurie parkai ir daro labai gražų įspūdį. Tad tegul pražįsta mūsų parkelių ir parkų kelmai.

